

Research Article

DOI: 10.22124/jol.2024.24689.2388

University of Guilan

Iranian association of penal law

Criminal law Research
A Biannual Journal

Vol . 14, No.2, Fall 2023& Winter 2024(Serial 28)

Drawing the scope of "Justice-based interpretation" in Criminal Law in the Light of the Logic of Criminal Law

1. Mohammad Amini,

Ph.D. Student in Private Law, University of Isfahan, Isfahan, Iran

2. Hasan Poorbafrani

Associate Professor of Criminal Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author: hpoorbafrani@ase.ui.ac.ir)

3. Mohammad Mahdi Alsharif

Associate Professor of Law Department, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran

4. Mahdi Shahabi

Associate Professor of Law Department, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran

Submit Date:2023/06/13

Accept Date:2024/01/10

Abstract:

Justice is one of the most important demands of humanity, and the hope of realizing it is more in the courts than anywhere else. Citizens expect the statute to be implemented fairly and for all people, but it is known among jurists that in many cases, the fair implementation of the statute depends on a fair interpretation. While justice-based interpretation has been a topic of discourse in civil law, this article probes into the possibility of extending its applicability to criminal law.? Despite the superior principles of interpretation in criminal law (such as the principle of narrow interpretation, interpretation for the benefit of the accused, etc.), the question arises: Can justice-based interpretation find a place within the logical framework of criminal law? If the answer is positive, what are the conditions of justice-based interpretation in criminal law? The article hypothesizes that in criminal law and the light of its legal logic, it is possible to have a justice-based interpretation of the relevant statutes, but in this direction, the judge must use fair capacities such as the principles of interpretation of criminal statutes that are in the constitution and ordinary statutes or even doctrine opinions The article asserts that the expression "justice-based interpretation" should not be invoked independently and for a subjective interpretation.

Key Words: *justice-based interpretation, narrow interpretation of Statute, criminal law, logic of criminal law.*

1. Introduction

In the interpretation of civil and criminal statutes, practical and well-known principles such as the principle of citing authentic jurisprudential sources in civil matters, the principles of the legality of crime and punishment, and narrow interpretation in criminal laws are used by judges and jurists and even in some cases the opinions of the courts with Citations are issued based on these principles. But another method of interpretation, called interpretation-based justice, can be proposed and investigated. The purpose of this kind of interpretation is for the interpreter to reach a fair conclusion by scrutinizing the apparent meaning of the statute and supporting the person who is subject to the statute. Justice-based interpretation has been mostly discussed in civil law; therefore, the main question of this article is whether justice-based interpretation is applicable in criminal law as well. If we consider such an interpretation method acceptable in criminal law, it should be examined whether the way and scope of justice-based interpretation are the same in each civil and criminal law. Alternatively, if there are similarities, there may also be differences between them.

2. Methodology

The research method in this article is descriptive-analytical, with data collected from library sources.

3. Results and Discussion

First, it should be noted that in civil law, there are two different approaches to interpreting the statute (law). According to one approach and considering the inherent validity of the statute and its independent identity, what is important in the interpretation is the correctness of the result, not its fairness, and the correctness of the result depends on compliance with the statute (even if the result of the interpretation is not fair). But in The other approach, Although the statute is accepted as the most important source of law and it is necessary to respect it, the jurist is Still obedient and subservient to the statute, but in the name of justice, he wishes for his ideal to become statute. At the time of interpreting the statute, the jurist should interpret it in such a way that at least a part of the justice and the desired interest is observed, and therefore the interpreter of the statute should find a way the influence justice into the government system instead of looking for the will of the legislator.

The interpretation based on justice in criminal law can be either subjective and absolute or systematic and objective.

Important foundations for absolute justice in interpretation include 'trust in the interpreter' and the 'personality of the interpreter' which ensures the fairness of his interpretation. Although both bases are independent, they are not unrelated to each other. However, in the approach to absolute-based justice interpretation, discussing the logic of criminal law seems like baseless words, because the logic of law is a systematic matter and to achieve it, one should get help from related tools.

However, discussing justice-based interpretation in the context of the logic of criminal law is possible when the judge and the interpreter employ the capacities of legal justice and superior principles of interpretation in criminal law. In the systematic and objective approach of interpretation-based justice, to perform a fair interpretation, other interpretive principles should be used and considering interpretation-based justice independent, as a separate interpretive tool and used by the judge to issue judgments, for criminal rights and to reach The valuable goals pursued in this field will be very dangerous and the interpreters of criminal law must pay attention to this important issue.

4. Conclusions

The judge cannot give a verdict of guilt by making an extensive interpretation of the behavior that there is doubt about its criminality. If there is ambiguity in aiding a criminal from an institution favoring the accused, the judge and interpreter cannot interpret such ambiguity to the detriment of the accused and deprive him of such an institution, although the judge in both cases, considers his interpretation as the interpretation-based justice. In other words, in the interpretation of criminal laws and especially in the cases of imposing punishment, it is not logical to rely on concepts such as the spirit of the law, the will of the legislator, and the interpretation related justice based on trust in the judge or his moral and scientific characteristics. Interpretation-based justice should be done within the framework of a fair system that contains the principles and rules of interpretation of criminal laws.

Otherwise, no obstacle can prevent the numerous and subjective interpretation theories that may limit the rights and freedoms of citizens.

The logic of criminal law emphasizes the important point that if interpretation-based justice wants to have a place to appear in criminal law, it must be used within and along with other interpretive principles and has no way to act independently.

5. Selection of References

- Akbari, Z; Ardabili, M A; Ashuri, M & Mehra, N (2022), Indicators of Judicial Action in Iran's Criminal Justice System Based on Jurisprudential Teachings, **Journal of Comparative Criminal Jurisprudence**, 2 (2), p 51-63 [In Persian].
- Al-Sharif, M Mahdi (2019), **Logic of Law**, 5th edition, Tehran: Sahami Enteshar Publishing [In Persian].
- Omidi, J (2018), **interpretation of criminal laws**, first edition, Tehran: Mizan [In Persian].
- Pourbafrani, Hassan (2023), **special criminal law** (Offences against the security of the state & Public Tranquility), fifth edition, Tehran: Jungle Publishing [In Persian].
- Qiyasi, J (2018). **Method of interpretation of criminal laws**. second edition. Qom: Bostan Kitab Publishing [In Persian].
- Katouzian, N (2006), "The contribution of justice in the interpretation of the law", **Journal of the Faculty of Law and Political Science**, Volume 72 [In Persian].
- Keiwanfar, Sh (2019), **Philosophical Foundations of Law Interpretation**, 2nd edition, Tehran: Mizan Publishing [In Persian].
- Cornell, Drucilla; Rosenfeld, Michel; Gray Carlson, David (1993), **Deconstruction and the Possibility of Justice**, 1st Ed, Pub: New York.

Citation:

Amini, M & Poorbafrani, H & Alsharif, M& Shahabi, M (2023&2024), "Drawing the scope of "Justice-based interpretation" in criminal law in the light of the logic of criminal law", **Criminal Law Research**, 14(28), pp. 39-51. DOI: 10.22124/jol.2024.24689.2388

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

انجمن ایرانی حقوق جزا

صفحات مقاله: ۳۹-۵۱

نشریه علمی

پژوهشنامه حقوق کیفری

سال چهاردهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، پیاپی ۲۸

دانشگاه کیلان

مقاله پژوهشی

ترسیم گستره‌ی «تفسیر به عدالت» در حقوق جزا در پرتو منطق حقوق کیفری

۱- محمد امینی ^{ID}

دانشجوی دکتری گروه حقوق، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۲- حسن پورباقرانی ^{ID}

✉ hpoorbafrani@ase.ui.ac.ir

دانشیار گروه حقوق دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۳- محمد مهدی الشریف ^{ID}

دانشیار گروه حقوق دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

۴- مهدی شهابی ^{ID}

دانشیار گروه حقوق دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

تاریخ ارسال: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳

چکیده:

عدالت و نیل به آن از مهم‌ترین خواسته‌های بشریت است و امید به تحقق آن نزد مرجع قضائی بیش از هر جای دیگری است. شهروندان به‌درستی می‌خواهند تا قانون، عادلانه و برای همه افراد اجرا شود، اما روشن است که در بسیاری از موارد، اجرای عادلانه قانون، در گرو تفسیر عادلانه است. پرسش اصلی مقاله‌ی حاضر آن است که آیا در حقوق کیفری نیز می‌توان سخن از تفسیر به عدالت داشت و منطق حقوق کیفری، مجوز انجام چنین تفسیری را می‌دهد؟ فرضیه مقاله آن است که در حقوق کیفری و در پرتو منطق حقوقی آن، می‌توان تفسیر به عدالت (عدالت‌گرایانه) از قوانین مربوطه داشت، اما تفسیرگر در این مسیر باید از ظرفیت‌های عادلانه‌ای نظیر اصول تفسیر قوانین کیفری که در قانون اساسی، قوانین عادی یا حتی دکترین، نسبت به آن‌ها تصریح شده، استفاده کند و براین اساس نمی‌تواند از تعبیر «تفسیر به عدالت» به طور مستقل و برای انجام تفسیری سلیقه‌ای بهره برد.

واژگان کلیدی: تفسیر به عدالت، تفسیر مضیق قانون، حقوق کیفری، منطق حقوق کیفری.

مقدمه

جوهر حقوق را باید عدالت دانست (کاتوزیان، ۱۳۸۵: ۳۶۲ و ۳۷۴)؛ به این معنا که هم خودِ قانون (سیاست تقنینی) و هم اعمال آن (سیاست قضایی)، باید بر مدار عدل باشد. بدیهی است سعی قانون‌گذار اتخاذ قواعد حقوقی عادلانه است و در این مسیر نهایت کوشش خود را به کار می‌بندد تا قواعدی عادلانه تنظیم گردد.

در تفسیر قوانین مدنی و کیفری، اصول پر کاربرد و شناخته شده‌ای مانند اصل تمسک به منابع و فتاوی معتبر فقهی در امور مدنی و یا اصول قانونی بودن جرم و مجازات و تفسیر مضیق در قوانین کیفری مورد استفاده قضات و حقوق دانان قرار می‌گیرد و اغلب نظریات تفسیری که با تمسک به این اصول طرح می‌شوند (چنانچه متقن باشند)، مورد پذیرش واقع شده و بعضاً آراء دادگاه‌ها با استمداد از اصول مزبور صادر می‌گردند. اما شیوه‌ی دیگری از تفسیر نیز به نام «تفسیر به عدالت» مطرح است. هدف از این‌گونه تفسیر آن است تا مفسر با گذار از مفهوم ظاهری قانون، به برداشت و استنباطی عادلانه از آن برسد^۱ و حمایت از شخص مشمول قانون، چه بسا در پرتو این نوع از تفسیر محقق شود. توضیح آنکه راجع به قوانین مدون و تفسیر آن‌ها می‌توان دو رویکرد متفاوت از یکدیگر داشت. در یک رویکرد، خود قانون موضوعیت داشته^۲ و در موارد ابهام و اجمال، مفسر صرفاً از ابزار تفسیری استفاده می‌کند تا معنای حقیقی قانون را روشن نماید (به خصوص در قوانین متخذ از شرع). ولی در رویکرد مقابل، قانون یک مجموعه‌ی محتمل‌الوجهی (از حیث مقصود و هدف تدوین) است و عدالت و تحقق آن هم از جمله اغراضی است که قانون برای آن وضع شده است ولی برخی از مواد آن ممکن است به‌گونه‌ای تنظیم شود که اجرای آن‌ها چه‌بسا مطابق با مقصود مقنن نباشد، لذا تفسیرگر می‌تواند آن را براساس غرض وضع که نیل به عدالت است، تفسیر نماید. محل بحث و مناقشه همین مورد اخیر است که تفسیر به عدالت نیز ذیل آن قرار می‌گیرد. با این حال و در بدو امر این پرسش به ذهن می‌رسد که معیار عدالت برای داشتن تفسیری عادلانه چیست؟ پاسخ به این سوالات خود مجالی دیگر می‌طلبد و از حوصله‌ی نوشتار حاضر خارج است، ولی به نحو مختصر چنانکه برخی نیز اذعان داشته‌اند (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۵۸ و ۵۹) باید گفت در این زمینه مراد از عدالت، آن عدالت آزادی که عالمان اخلاق در پی‌آند و تقریباً مجرد از نظام حقوقی می‌باشد، نیست؛ بلکه مفهومی است در چارچوب اصول و روح کلی حاکم بر نظام حقوقی و یک حقوق‌دان تربیت شده در دامان چنین نظامی، به مدد قوه‌ی اشراق حقوقی توان فهم و درک آن را خواهد داشت و می‌تواند چنین عدالتی را به هر نحو ممکن به نظام حقوقی خود منسوب سازد (کاتوزیان، ۱۳۸۹: ۶۱).

در قلمرو حقوق مدنی دیدگاه‌های مختلفی راجع به امکان تفسیر به عدالت وجود دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۵، ج ۲: ۳۶ و ۳۷؛ همو، ۱۳۸۹: ۶۰؛ شهیدی، ۱۳۸۲: ۱۶۱؛ الشریف، ۱۳۹۹: ۴۸۳). اما در قلمرو حقوق کیفری که محل بحث این مقاله است، پرسش اساسی آن است که آیا می‌توان فرض تفسیر مبتنی بر عدالت را از حقوق دان یا دادرس دادگاه انتظار داشت (اردبیلی، ۱۳۹۴: ۲۲۰ و ۲۲۱) یا با توجه به حساسیت‌های حکم کیفری که ممکن است باعث صدمه به جان، مال و ناموس افراد باشد، این قواعد عادلانه در چارچوب منطق حقوق کیفری و به صورت سیستمی و نظام‌مند پیش‌بینی شده است و تنها مجری قانون (دادرس) کافی است آن‌ها را به کار بندد و نیازی به زحمتی فراتر از این نیست؟

در کتب و مقالاتی که راجع به تفسیر قوانین جزایی است، بیشتر سخن از چگونگی، روش و نوع تفسیر به میان رفته و کمتر پژوهشی با تأکید بر عنصر عدالت که غایت حقوق است و هر حقوق‌دانی در افق اندیشه حقوقی خود، تحقق آن را متصور است، به

۱- یا به تعبیر دیگر، «تفسیر عدالت‌گرایانه».

۲- برای تحقق این مهم، بعضی از اندیشمندان نظیر ژاک دریدا قائل به ساختارشکنی حقوق بوده و نیل به عدالت را در گرو شکست ساختار حقوقی موجود می‌دانند (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۰۱) و معتقد است که عدالت را باید خارج از قلمرو حقوق یافت (Drucilla Cornell et al - Chapter; Force of Law; The "Mystical Foundation of Authority", By: Jacques Derrida-, 1993).

۳- البته این موضوعیت داشتن قانون متفاوت از دیدگاهی است که برخی از حقوق دانان برای قانون پس از وضع و جدا از قانون‌گذار آن، موضوعیت قائل‌اند، که در مطالب بعدی بیشتر در این مورد توضیح می‌دهیم.

بررسی امکان تفسیر قوانین کیفری با عنایت به این هدف غایی صورت گرفته است. لذا شایسته است تا امکان یا عدم امکان تفسیر به عدالت در حقوق جزا به صورت توصیفی - تحلیلی و انتقادی مورد تحلیل قرار گیرد.

۱. درآمدی بر تفسیر به عدالت در عرصه حقوق مدنی و نظریه‌های رقیب

در امکان تفسیر به عدالت در حقوق مدنی می‌توان مخالفین و موافقین چنین تفسیری را به دو گروه تقسیم نمود که در ادامه و در حدّ مجال تحقیق حاضر بدان پرداخته می‌شود.

با عرضه و تصویب کد ناپلئون و آغاز رسمی تدوین قانون در سایر کشورها به پیروی از کشور فرانسه، عمل به نص قانون بسیار مهم بود و تقریباً جایی برای طرح نظریه‌های رقیب راجع به تفسیر قانون وجود نداشت. با این حال پس از مدتی کوتاه، تفسیر قانون و امکان تفسیر لفظی آن مطرح احساس شد. در تفسیر لفظی، دادگاه خود را محصور در اصل احترام به اراده قانون‌گذار می‌یابد؛ اصلی که می‌توان آن را راهنمای تفسیر در مکتب تفسیر لفظی دانست (Benoit, Frydman et Guy Haarscher; 2002: 83). به این ترتیب، قانون خود عهده‌دار اجرا و نه تعیین محتوای عدالت حقوقی می‌شود و از قاضی خواسته می‌شود تا فرمان‌بر قانون باشد و به تعبیر منتسکیو، قاضی تنها دهان قانون‌گذار است (Benoit, Frydman et Guy Haarscher; 2002: p. 81). البته برای همین مکتب تفسیر لفظی، دو رویکرد وجود دارد:

الف) رویکردی که مطابق آن قانون ابزار ایجاد قاعده حقوقی است، قاضی در سیاست حقوقی جایگاهی ندارد و نباید در کار قوه مقننه مداخله کند. نقش او محدود به تفسیری مضیق از قانون است و از آنجا که اراده دولت نیروی برتر اجتماعی است و این نیرو نیز در قانون تبلور می‌یابد، قاضی نمی‌تواند به بهانه عدالت یا انصاف (که احساس اجتماعی از عدالت است)، قلمرو حکمی یا موضوعی قانون را تغییر دهد (شهابی، ۱۳۹۷: ۴۲۰). عبارت «من حقوق مدنی را نمی‌شناسم؛ من کد ناپلئون را می‌شناسم»^۱، گویای چنین دیدگاهی است.

ب) در رویکردی دیگر که مبتنی بر عقلانیت شکلی دولتی است، قانون ابزار بیان (و نه ایجاد) قواعد حقوقی و ابزار اجرایی و تحقق عدالت بوده و تفسیر همین قانون، آغاز و نقطه‌ی پایان استنباط و تفسیر شمرده می‌شود (Francois, Geny; 1914: p. 21). البته قانون از آنجا که مظهر پوزیتیویسم شکلی و نه ماهوی است، نقشی در تعریف عدالت و هویت‌بخشی به مفهوم عدالت پیدا نمی‌کند و بنا نیست نقشی هم داشته باشد؛ حتی نقشی در مشروعیت‌بخشی به آن نیز ندارد. این عقلانیت فطری رشدیافته در اندیشه حقوق طبیعی مدرن یا اندیشه تقدم حقوق خصوصی است که تعریف عدالت و هویت‌بخشی به آن را برعهده دارد و عقلانیت دولتی نقشی شکلی دارد (شهابی، ۱۳۹۷: ۴۱۴).

مکتب تفسیری در رویکرد اول در مقایسه با مکتب تفسیر لفظی در رویکرد دوم، معنای متفاوتی یافته است و می‌تواند نسبت به آن انحراف شمرده شود (Francois, Geny; O. Cit: p. XI)؛ چراکه با خلط قانون و قاعده، یا با ارتقای قانون به ابزار ایجاد و نه فقط بیان قاعده حقوقی، یکی بودن حقوق و قانون در روش تفسیری نتیجه می‌شود. براین اساس چنانچه عدالت مبتنی بر عقلانیت فطری یا مبتنی بر اندیشه‌ی تقدم حقوق خصوصی حاکم باشد (رویکرد دوم)، ویژگی الزام‌آوری قانون به اصالت ماهوی قانون منجر نمی‌شود. به این ترتیب، اگر محتوای قانون - که همان قاعده حقوقی است - عادلانه نباشد، معتبر نخواهد بود و قاضی در مقام تفسیر باید سعی کند تا آنجا که می‌تواند آن را با حقوق و آزادی‌های فردی منطبق گرداند و امکان تفسیر به عدالت وجود دارد؛ نه اینکه مدام به اراده حاکم، یعنی همان عقل مصنوعی (هابز، ۱۳۸۰: ۲۶۲) نظر داشته باشد (شهابی، ۱۳۹۷: صص ۴۱۹، ۴۲۱ و ۴۲۲). در این راستا، بعضی از نظریه‌پردازان مانند ژاک دریدا^۲ با ارائه‌ی تئوری «ساختارشکنی^۳ حقوق»، معتقدند برای نیل به عدالت بایستی

1- "Le droit civil je ne sais pas cest, J'enseigne le Code Napoleon".

2- Jacques Derrida

۳- ساختارشکنی در مفهوم عام خود، اغلب مترادف با نشان دادن ناپایداری و یا تعارض درونی یک وضعیت، مورد استفاده قرار می‌گیرد (کیوانفر، ۱۳۹۹: ۶۹).

ساختار حقوق موجود را که در قوانین مدون محصور گشته، در هم شکست و این ساختار شکنی، عین عدالت بوده^۱ (عدالتی که خودش قابل ساختار شکنی نیست). به عقیده ایشان، قاضی رسیدگی کننده به منظور اتخاذ تصمیمی عادلانه باید در تقابل بین قواعد و هنجارهای سابق التأسیس کلی از یک سو، و خصوصیات منحصر به فرد پرونده‌های موردی از سوی دیگر، با ساختار شکنی، این خصوصیات را شناسایی کرده و آنها را از کلیاتی که قضایای حقوقی شامل آنها هستند، جدا کند (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۰۱ و ۱۰۲). به عبارتی تحلیل‌های ساختار شکنانه اغلب بر اهمیت پس‌زمینه^۲ در قضاوت و بر پدید آمدن تغییراتی قابل توجه در معنای قانون که همراه با تغییر شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر موضوع و قضاوت رخ می‌دهد، تأکید می‌ورزند (کیوانفر، ۱۳۹۹: ۷۱).

در آثار حقوق دانان ایرانی نیز می‌توان به وجود دو رویکرد متفاوت در تفسیر قانون پی برد. در شیوه‌ی تفسیری برخی (مانند دکتر شهیدی) و با موضوعیت بخشیدن به متن قانون و عقیده به هویت استقلالی قانون، آنچه مهم است صادق بودن نتیجه است، نه عادلانه یا مطلوب بودن آن (به عبارتی، دغدغه‌ی چیستی نتیجه برای این گروه وجود ندارد) و صدق نتیجه نیز که در گرو مطابقت با قانون است، متوقف بر رعایت ضوابط استدلال می‌باشد (الشریف، ۱۳۹۹: ۴۸۳ و ۴۸۴). اما بعضی دیگر (مانند دکتر کاتوزیان) با اینکه قانون را به عنوان مهم‌ترین منبع حقوق می‌پذیرند و رعایت حرمت آن را ضروری می‌دانند، ولی عقیده دارند که حقوق دان در برابر قانون ستایش‌گر و مطیع محض نبوده و به نام عدالت، در آرزوی آن است که آرمان او قانون شود (کاتوزیان، ۱۳۹۱: ص ۵؛ همو، ۱۳۷۷، ج ۲: ۳۳). در این راستا، ایشان بیان می‌دارد: «اندیشه‌ی رهایی از فرمان‌بری، حقوق دان را بدین تمهید می‌کشد که در مقام اجرا و تفسیر قانون، تنها چهره انفعالی نداشته باشد و آن را چنان به کار گیرد که دست کم سهمی از عدالت و مصلحت مطلوب او نیز رعایت شود. ... پس، ابزارهای عقلی و منطقی نیز باید تغییر جهت دهد و به جای جست‌وجوی اراده قانون‌گذار، راهی برای نفوذ عدالت مطلوب خود به نظام دولتی بیابد» (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۲: ص ۳۶ و ۳۷).

تابعین محض از قانون (بنابر نظر برخی مانند کولن و کاپیتان (نویسندگان حقوقی فرانسوی))، در بیان فواید تفسیر در مسیر کشف اراده قانون‌گذار می‌گویند:

(۱) نظم مدنظر رعایت می‌شود و تفسیر برای همه یکسان است.

(۲) اراده قانون‌گذار روشن می‌شود.

اما در رد دیدگاه فوق و دلایل مذکور چنانکه که دیگران نیز گفته‌اند، باید اظهار داشت که:

اولاً؛ مقنن واحد نیست و ترکیبی از نمایندگان اقدام به وضع قانون می‌کنند و مراد واقعی شاید مشخص نشود؛ برخی قوانین از زمان تصویبشان، مدت مدیدی گذشته (کهنگی اندیشه‌های زمان وضع) و عقب‌گرد به ایام ماضی، مغایر با تحرک و حیات رو به جلوی جامعه است. به بیان دیگر، قانون تابع مصالح اجتماعی است نه مصالح اجتماعی تابع قانون^۳. بنابراین زمانی که مصلحت معینی که محتوای یک قانون را تشکیل می‌دهد، تغییر کند، نگاهداری صورت قدیمی آن قانون، مانند نگاهداری جسمی بی‌جان است و هیچ قانون‌گذاری، حامی چنین لغوی نیست^۴ (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸: ۹۹).

ثانیاً؛ به نظر می‌رسد که در تفسیر به جای تکیه هرچه بیشتر بر متن و الفاظ قانون، ذهن مفسر باید بیشتر معطوف به هدف قانون‌گذار شود و اینکه قانون چه مصالح و مفاسدی را اقتضا کرده. اگر هنگام تفسیر، پشت صحنه مواد قانونی که همان هدف، مصالح و مفاسد است و الفاظی برای نشان دادن آن از سوی مقنن انتخاب شده است، نیز در نظر مفسر باشد، ممکن است تفسیری

۱- بالکین در کتاب خود با عنوان ساختار شکنی آرمانی و آرمان عدالت، بیان می‌دارد: «... مشتاق به عدالت هرگز به طور کامل از طریق حقوق موضوعه سیراب و خاموش نمی‌شود؛ عدالتی که هیچگاه نمی‌تواند در کتاب‌های قانون، مدون شود» (Balkin J. M, 1994: p. 133).

2- Context

۳- برای آگاهی از مثال و نمونه‌ای در این مورد رجوع شود به: کاتوزیان، ۱۳۸۵: صص ۳۶۹ تا ۳۷۱

۴- بند دوم ۲۳۲ ق.م.

از مقرر قانونی ارائه دهد که در ابتدا با خواندن آن قانون و مقرر، به ذهن خطور نکند. این مورد شباهت به «مذاق شریعت»^۱ دارد که در فقه برای استنباط احکام مطرح است (نجفی، ۱۳۶۵، ج ۳۰: ۱۹۵؛ علیشاهی قلعه جوقی و ناصری مقدم، ۱۳۹۰: صص ۱۵۷ - ۱۹۳؛ ساریخانی و نیک‌پرور، ۱۳۹۷: صص ۱۰۹-۱۲۸) و می‌توان از آن در تفسیر قانون، به «مذاق تقنین» تعبیر کرد. بنابراین در تفسیر حقوق مدنی و در جهت جست‌وجوی اراده قانون‌گذار، تعصبی به روش تفسیر ادبی و لفظی نیست؛ زیرا مفسر قانون می‌خواهد بدانند قانون‌گذار که خود نیز یک انسان و آسیب‌پذیر است، چه می‌خواسته؟ این عبارت که «عدالت فدای اراده پیروان قطعی روش لفظی تفسیر نمی‌شود»، تعبیر صحیحی است و در حقوق مدنی صادق می‌باشد. البته عدالتی برای قاضی قابل استناد است که بتواند آن را با ابزاری حقوقی و به نحو مستدل به قوانین نظام حقوقی ربط دهد (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۳۶۸ و ۳۷۲).

اگر هم در رد تفسیر به عدالت گفته شود که دادرسی مانند مجتهد و فقیهی که همواره خود را پایبند شرع و گزاره‌های کلی آن می‌داند، باید مطیع قانون و مقررات آن باشد و فراتر از ظاهر قانون، نمی‌تواند تفسیری هرچند عادلانه از آن داشته باشد، باید پاسخ داد که پیروی فقیه از شرع با تابع بودن قاضی از قانون متفاوت است و التزام فقیهان به پیروی از مراد شارع را نمی‌توان دلیلی بر لزوم پیروی مطلق از مراد قانون‌گذار در قوانین موضوعه دانست؛ زیرا شارع در اسلام، ذات اقدس الهی است که از هر عیب و نقص و جهل مبرا است و در قوانین موضوعه (به خصوص در قوانین متغیر) چنین فرضی وجود ندارد (قیاسی و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۱).

۲. تفسیر در حقوق کیفری

به رغم تلاش‌های قانون‌گذاران در تصویب قوانینی شفاف و صریح، باز هم شاهد وجود قوانینی مبهم هستیم که نیاز به تفسیر دارند و هیچ‌گاه نمی‌توان ادعا داشت که تدوین‌کنندگان قانونی، به تمامی پرسش‌هایی که در عمل برای مجریان پیش می‌آید، پاسخ داده‌اند (امیدی، ۱۳۹۸: ۲۷؛ Walker, 1985: p. 104). بدیهی است که منظور از تفسیر، تبیین مراد مقنن است ولی راه‌های رسیدن به این مطلوب چیست و اگر ناتوان از رسیدن به این مقصود شدید چاره چیست و اقتضای عدالت کدام است؟ آیا عدالت مقتضی آن است که دست دادگاه را باز گذاشته تا طبق سلیقه خود، عدالت را اعمال نماید؟ در این صورت ممکن است قاضی امنیت‌گرایی که نظم عمومی، بیشتر برای او اهمیت دارد، عدالت را در اجرای شدیدترین مجازات حتی در حالت ابهام در تحقق جرم مربوطه بداند و قاضی دیگری هم که بیش از هر چیز، حقوق و آزادی‌های فردی برایش حائز اهمیت است تا حفظ نظم عمومی، دقیقاً خلاف اولی عمل کند. برای پرهیز از این‌گونه تفاسیر و سلیقه‌گرایی که نتایج وحشتناکی می‌تواند به دنبال داشته باشد، خردمندان عرصه حقوق کیفری برای تفسیر قوانین کیفری اصول و قواعدی را وضع کرده‌اند و تفسیر قوانین کیفری را در چارچوب آن ممکن دانسته‌اند (منصورآبادی، ۱۳۹۶: ۳۸، ۳۹ و ۴۱؛ پوربافرانی، ۱۴۰۲: ۱۱-۴؛ میرمحمدصادقی، ۱۴۰۰: صص ۶۵ تا ۷۵). با اینکه در تفسیر قوانین به دنبال کشف مراد مقنن هستیم و از این حیث تفاوتی بین قوانین مدنی و کیفری و اداری و غیره نیست، اما اگر با تفسیر منطقی مراد مقنن کشف نشد، در اینجا است که راه تفسیر در حقوق کیفری از حقوق مدنی جدا می‌شود. در حقوق مدنی همان‌گونه که گفته شد، می‌توان به روح قانون عمل کرد (امامی، ۱۳۶۶، ج ۶: ۵) یا براساس برخی تفاسیر، قانون را ورای الفاظ، عادلانه تفسیر کرد هرچند کاملاً خلاف ظاهر قانون باشد. اما آیا در حقوق کیفری هم می‌توان چنین جوازهایی از جمله «تفسیر عادلانه» و «ورای الفاظ قانون کیفری» داشت؟ موضوعی بسیار مهم و کاربردی که در مطالب پیش‌رو بدان پاسخ داده خواهد شد.

۱- «مذاق شریعت» یا «مذاق شرع» به معنای آگاهی از راه و روش شارع است که فقیه با تمام وجود، آن را ادراک و احساس می‌کند، هرچند قابل توصیف و انتقال نباشد. به عبارتی، آگاهی از سبک، سیاق و آهنگ شارع در جعل احکام از راه‌های متنوعی حاصل می‌شود و شخص فقیه با این توانایی، درک و آگاهی حکم شرع را می‌یابد، زیرا حکم یا احکامی که از این طریق حاصل می‌شود، با روش شارع در باب و یا ابواب گوناگون سازگار است (قلعه جوقی و ناصری مقدم، ۱۳۹۰: ۱۶۲). مذاق شرع مقدس رضایت‌چندانی به بسط ید قاضی و حاکم شرع در امور جزایی و مسائلی که با نفوس و جان آدمیان در ارتباط است، ندارد (محمدیان، ۱۳۹۹: ۲۳۵).

۱.۲. تفسیر به عدالت در حقوق کیفری

تفسیر به عدالت در حقوق کیفری به دو گونه رویکرد عدالت محور سلیقه‌ای (عمدتاً ذهنی) و رویکرد عدالت محور سیستمی (عمدتاً عینی) قابل تقسیم است.

۱.۱.۲. تفسیر به عدالت سلیقه‌ای (مطلق یا ذهنی)

در این قسمت ابتدا به تبیین نظریه و سپس نقد آن پرداخته می‌شود:

الف- تبیین نظریه: مراد از تفسیر به عدالت سلیقه‌ای در حقوق کیفری، آن است که تفسیرگر (اعم از قوه مقننه، حقوق دان یا دادرس) طبق نظر خویش و بنا بر آنچه از قانون، عادلانه می‌پندارد، دست به تفسیر زند و در این مسیر، پای‌بند اصول و ابزار شناخته شده‌ی تفسیری نباشد و تنها از «تفسیر به عدالت» که آن را شیوه‌ای مستقل برای تفسیر می‌داند، استفاده کند. یکی از مبانی مهم این نظریه، «اعتماد به تفسیرگر» است؛ به عبارت دیگر این نظریه متکی بر اعتماد بیش از حد به تفسیرگر است و با توجه به ملاک‌های گزینش تفسیرگر و سخت‌گیری در انتخاب او، نامبرده هیچ‌گاه تفسیر غیر عادلانه از قانون نخواهد داشت. در واقع پس از آنکه تفسیرگر در هر شکل آن مورد گزینش قرار گرفت و در جایگاه مربوطه نشست، فرض می‌شود تفسیر عادلانه از قانون خواهد داشت و این فرض تا زمانی که در آن جایگاه مستقر است، ادامه خواهد داشت. یکی از مبانی دیگر این رویکرد، «شخصیت تفسیرگر» است که موجب اطمینان به عادلانه بودن تفسیر او می‌شود. به عبارت دیگر با توجه به اطمینانی که نسبت به مدارج عالی اخلاقی، انسانی و علمی تفسیرگر وجود دارد، تفسیر او یا واقعاً بر مدار عدالت است یا چنین فرض می‌شود. بدیهی است هر دو مبنا هر چند مستقل‌اند و می‌توانند بدون دیگری، به حضور خود رسمیت بخشند ولی بی‌ارتباط با یکدیگر نیستند.

ب- نقد نظریه: در روش تفسیر عدالت سلیقه‌ای یا مطلق یا ذهنی، بیشتر حسن فاعلی مطرح است تا حسن فعلی. این در حالی است که علی‌رغم حسن فاعلی، ممکن است حسن فعلی رخ ندهد و نمی‌توان در موضوعات حقوق کیفری که سر و کار آن با جان، ناموس، آبرو و مالکیت انسان‌ها است، تنها متکی به حسن فاعلی تفسیرگر بوده و از حسن فعلی غفلت کرد. در واقع در این دیدگاه، تفسیر به عدالت، مستقل از سایر قواعد تفسیری حقوق کیفری، یگانه تازی می‌کند و چه بسا در مواردی نیز گزاره‌های مسلم تفسیری نادیده گرفته شده و رفته‌رفته فراموش گردد و عرصه‌ای برای عمل پیدا نکند. اگر چنین شد، دیگر سخن گفتن از اصل قانونی بودن جرم و مجازات هم تا حدود زیادی بی‌فایده می‌شود و دادگاه می‌تواند با اتکای به نظریه تفسیر به عدالت سلیقه‌ای یا مطلق، حدود و ثغور قانون را قبض یا بسط دهد. همچنین با اعتقاد به این دیدگاه و برای مثال ممکن است در موضوعی مشابه، قضات امنیت‌محور «مورد اعتماد» یا «دارای مدارج عالی»، تفسیری از قانون ارائه دهند که منجر به بسط جرم و مجازات شود (افراط) و در مقابل، قضات حقوق‌محور، تفسیری از آن ارائه کنند که مطابق آن، موارد مسلمی که قانون نیز نسبت به آن تصریح دارد، جرم نباشد (تفریط)؛ در حالی که از جمله شرایط تفسیر قانون آن است که نتیجه کار تفسیر با یکی از اغراض مسلم مقنن متناقض نباشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸: ۱۷۲) و یکی از مهم‌ترین اغراض مقنن کیفری آن است که جرایم و مجازات‌ها در محدوده قانون باشد (اصل قانونی بودن جرم و مجازات). همچنین، قائل شدن به شیوه‌ی تفسیری اخیر، در مواردی، اسناد لغوی است به قانون‌گذار کیفری؛ زیرا مفسر می‌خواهد با تفسیر، کشف مراد مقنن کند و اگر بیان شود با تفسیر به عدالت سلیقه‌ای و مطلق در حقوق جزا، مراد قانون‌گذار کشف شد ولی در واقع این‌گونه از تفسیر خلاف نظر قانون‌گذار باشد، نتیجه‌ای جز اسناد امری لغو به وی نخواهد داشت.

عبارت نادرست و بعضاً خطرناک «بستگی به شعبه رسیدگی کننده دارد»، که در میان مراجعین به دادگستری به کار می‌رود، از همین نظریه‌ی تفسیری ناشی می‌شود و بیان‌گر همان ملاک قرار دادن شخص قاضی می‌باشد و در مواردی می‌تواند موجب متزلزل شدن پایه‌های حقوقی کشور شود.

به عنوان نمونه‌ای از حقوق فرانسه و مطابق با نظریه تفسیر به عدالت سلیقه‌ای یا مطلق، ممکن است قاضی نظم‌گرایی (در مقابل حقوق‌گرا) پزشکی را که بر اثر مسامحه باعث سقط جنینی شده، مرتکب قتل غیر عمد دانسته و او را محکوم کند. (Crime 30 June 1999 Bull. Crim.no.174) در چنین حکمی بیش از آنکه با روشی معقول و منطقی مواجه باشیم تا امکان پیش‌بینی عمل تفسیرگر وجود داشته باشد، با اعمال سلیقه و خودرأیی مواجه خواهیم شد و نظر شخصی دادرسی، جایگزین روش تفسیری می‌شود. در همین نمونه اخیر، دادگاه تجدیدنظر فرانسه، جنین را مشمول عبارت «شخص دیگر» در ماده ۶-۲۲۱ قانون جزایی فرانسه ندانست و دادگاه اروپایی حقوق بشر نیز آن را تأیید کرد. (Vo v. France, App. No. 53924/00) در مقام نتیجه‌گیری از مباحث بالا به نظر می‌رسد که در رویکرد تفسیر به عدالت سلیقه‌ای، سخن راندن از منطق حقوق کیفری، گزافی بیش نیست؛ زیرا منطق حقوق امری نظام‌مند است و برای نیل به آن، باید از ابزار مرتبط با آن استمداد گرفت. براین اساس اقتضای عدالت در منطق حقوق کیفری، ایجاب می‌کند که تفسیر به عدالت، مستقلاً به کار گرفته نشود.

۲.۱.۲. تفسیر به عدالت سیستمی یا نظام‌مند (عینی)

در این دیدگاه به جای اعتماد به تفسیر دادرسی یا قاضی، سعی و تلاش در جهت ایجاد ساختار عادلانه‌ای است که در پرتو آن نتایج و تفسیر عادلانه از قانون به منصفه ظهور برسد. سخن گفتن از تفسیر به عدالت در پرتو منطق حقوق کیفری وقتی ممکن است که دادرسی و تفسیرگر از ظرفیت‌های عادلانه‌ی تقنینی و اصول برتر و مسلم تفسیری در حقوق جزا استفاده کند. گاهی آن چنان اهمیتی برای این اصول در نظر گرفته شده که وارد قانون اساسی کشورها شده است. از جمله این اصول، غیر از اصل قانونی بودن جرم و مجازات که در حقوق کیفری معاصر، امری بدیهی است، اصل عطف بما سبق نشدن قانون کیفری ماهوی است که حتی در قانون اساسی کشورها از جمله ایران^۲ وارد شده تا قانون عادی کیفری هم نتواند بر خلاف آن تصویب شود. به عبارت دیگر قانون‌گذاران با تصویب این قاعده‌ی عینی، مقرر داشته‌اند که تفسیر عادلانه از قانون کیفری آن است که جرم‌انگاری‌ها، مشمول رفتارهای قبل از تصویب قانون نباشد (محمدیان، ۱۳۹۳: ۱۱۰) و به دست سلیقه قاضی سپرده نشود. دیگری اصل تفسیر مضیق قوانین کیفری است که امروزه وارد قوانین برخی از کشورها از جمله فرانسه^۳ و حتی اسناد بین‌المللی کیفری شده است.^۴ از قواعد دیگر، تفسیر به نفع متهم و یا منع توسل به قیاس در تفسیر قوانین کیفری است که هم در بند ۲ ماده ۲۲ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری آمده و هم در برخی از قوانین کیفری از جمله بند ۳ ماده ۲ قانون مجازات ترکیه به آن تصریح شده است. دیگری تفسیر قانون کیفری در پرتو قانون اساسی (و نه مغایر آن) است که خود اصلی نانوشته ولی بدیهی است (پوربافرانی، ۱۴۰۲: ۷-۶).

الف- نمونه‌های قانونی تفسیر به عدالت سیستمی: در ماده ۵۰۹ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ گفته شده است: «هرکس در زمان جنگ مرتکب یکی از جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی موضوع این فصل شود به مجازات اشد همان جرم محکوم می‌گردد». سوال آن است که چنانچه شخصی در زمان «نه جنگ و نه صلح»^۵ که به رغم توقف جنگ و آتش‌بس، هنوز معاهده صلحی میان طرفین جنگ منعقد نشده، مرتکب این جرائم گردد، آیا مشمول مجازات اشد مذکور در ماده ۵۰۹ است؟ مقتضای تفسیر به عدالت سیستمی یا در چارچوب منطق حقوق کیفری در این مورد چیست؟ با وجود آنکه از حیث اعمال قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه،

۱- طبق صدر ماده ۶-۲۲۱ قانون جزایی فرانسه مصوب ۱۹۹۲: رفتاری که به واسطه عدم مهارت، بی‌احتیاطی، بی‌توجهی، سهل‌انگاری یا غفلت نسبت به یک تعهد ایمنی یا احتیاط الزامی قانونی یا آیین‌نامه‌ای سبب مرگ شخص دیگری گردد، قتل غیر عمد محسوب می‌شود.

۲- اصل ۱۶۹ قانون اساسی.

۳- طبق ماده: ۴-۱۱۱ قانون جزایی فرانسه مصوب ۱۹۹۲: «قانون کیفری به صورت مضیق تفسیر می‌شود».

۴- طبق بند ۲ ماده ۲۲ اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری «تعریف جرم بر اساس تفسیر مضیق به عمل می‌آید و توسل به قیاس برای تعریف آن ممنوع است. در صورت ابهام، تعریف به نفع شخصی تفسیر می‌شود که موضوع تحقیق، تعقیب و یا محکومیت واقع شده است».

۵- از حیث مقررات حقوق بین‌الملل بشردوستانه، برای جنگ (مخاصات مسلحانه بین‌المللی و مخصوصات مسلحانه داخلی) می‌توان سه زمان متصور شد: ۱- اعلان رسمی جنگ یا زد و خورد عملی قوای نظامی؛ ۲- آتش‌بس (نه جنگ و نه صلح)؛ ۳- صلح (ممتاز و رنجبریان، ۱۳۸۶).

زمان «نه جنگ و نه صلح»، زمان جنگ فرض شده و کماکان اعمال قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه از جمله کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو مصوب ۱۹۴۹ حاکم است (Kittichaisaree, 2005: 131) ولی اعمال این قواعد به جهت حمایت از شهروندان عادی و حتی نظامیان از آسیب‌ها و خطرات جنگ است (Cassese, 2008: 82-81; Cryer et al. 2010; 270-267) و عادلانه نیست که از حیث مقررات کیفری و اعمال مجازات نیز این زمان (نه جنگ و نه صلح) را تعمیم به زمان جنگ داد. براین اساس حقوق‌دانان ضمن تفسیر مضیق زمان جنگ، آن را به زمان نه جنگ و نه صلح توسعه نمی‌دهند (پوربافرانی، ۱۴۰۲: ۱۳۹). یکی از موارد مرتبط دیگر مشکلاتی بود که پس از پذیرش آتش‌بس بین ایران و عراق (۱۳۶۸) در ارتباط با نحوه رسیدگی به جرایم نظامیان یا سربازانی وجود داشت که مرتکب غیبت یا فرار از خدمت شده بودند. با وجود آنکه گفته شد از حیث قواعد حقوق بین‌الملل، زمان «نه جنگ و نه صلح»، زمان جنگ فرض می‌شود (که دلیل منطقی دارد) ولی حقوق‌دانان، اقتضای منطق حقوق کیفری را تفسیر زمان جنگ، به حالت قدر متیقن و مسلم آن یعنی جنگ عملی و رسمی و عدم تعمیم آن به زمان نه جنگ و نه صلح می‌دانستند (همان) و براین اساس بیشتر دادگاه‌های نظامی نیز با تفسیری عادلانه از قانون و با عنایت به قواعد تفسیر مضیق و تفسیر به نفع متهم و برعکس حکم حقوق بین‌الملل بشردوستانه، از حیث مقررات کیفری زمان نه جنگ و نه صلح را در حکم زمان صلح فرض کرده و مجازات فرار یا غیبت در زمان صلح (و نه جنگ) را بر مجرمین اعمال می‌کردند. در این موارد تفسیر عادلانه قانون از مجرای توسل به قواعد تفسیری و به عبارت دیگر منطق حقوق کیفری انجام شده است. البته مقنن این رویه را بعدها در ماده ۱۲۹ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ پذیرفت و قانونی کرد.

نمونه‌ای دیگر از امکان تفسیر به عدالت در ماده ۵۰۷ ق.م.ا. ۱۳۷۵ می‌باشد. معاذیر قانونی معاف کننده موضوع ماده ۵۰۷ ناظر به تمامی جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی (اعم از جرایم موضوع مواد ۲۷۹ تا ۲۸۸ ق.م.ا. ۱۳۹۲ و مواد ۴۹۸ تا ۵۱۲ ق.م.ا. ۱۳۷۵) است و نباید آن را محدود به جرایم فصل اول کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) دانست. در مثالی دیگر و برای آنکه نشان دهیم تفسیر عدالت‌گرایانه با نظر به دیگر اصول و قواعد تفسیری در حقوق کیفری، یک شیوه و ابزار تفسیری ضابطه‌مند می‌باشد و صرفاً طریقی برای محدود کردن دایره جرائم و وسیله‌ای در جهت حمایت از متهم نیست، به عنوان نمونه به ماده ۱ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء و اختلاس و کلاهبرداری اشاره می‌کنیم. در ماده مزبور آمده است: «هرکس از راه حيله و تقلب، مردم را به وجود شرکت‌ها یا تجارتخانه‌ها ... واهی فریب دهد یا به امور غیر واقع امیدوار نماید ... کلاهبردار محسوب ...». اگر تفسیر به عدالت، مطلق و رها از سایر ابزارها و اصول تفسیری استفاده شود، بیم آن وجود دارد که دادرسی که بیش از حفظ نظم عمومی، حقوق و آزادی‌های فردی برایش اهمیت دارد، چنین تفسیر کند که واژه «مردم» در این ماده دلالت بر جمعی دو یا چند نفره دارد و اگر شخصی، تنها یک نفر را بفربید، کلاهبرداری نکرده و مشمول این ماده نخواهد بود. اما با تدقیق در ماده فوق و اصول تفسیری از جمله تفسیر منطق قانون، پی به این مهم خواهیم برد که واژه «مردم» افاده در نوع و جنس مردم دارد و حتی اگر یک نفر از طرق ماده ۱ قانون تشدید، فریفته شود و مالی از اموالش را به فریبنده دهد، مجازات مرتکب کلاهبرداری برای فاعل آن مقرر خواهد بود (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۹: ۸۷ و ۸۸؛ میرمحمدصادقی، ۱۴۰۰: ۶۸). همچنین است واژگان «اکاذیب» و «اعمال» در ماده ۶۹۸ ق.م.ا. ۱۳۷۵، که جرم موضوع این ماده با اظهار یک دروغ و انجام یک عمل نیز محقق خواهد شد.

ب- نمونه‌های قضایی تفسیر به عدالت سیستمی و نظام‌مند: به موجب ماده ۳۷۴ قانون آ.د.ک. آ، آراء باید موجه باشند؛ اما برای نیل به این مهم، هیچ تفسیرگر و دادرسی نمی‌تواند قاعده تفسیری «تفسیر به عدالت» را مطلقاً و مستقل از سایر اصول تفسیری به کار گیرد که اگر چنین شد آن مقبولیت مطلوب حاصل نمی‌شود. مؤید قول اخیر، اقدام قضایی در خور تحسین دادیاری است که برای

۱- هر کس به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی ... اکاذیبی را اظهار نماید یا با همان مقاصد اعمالی را ... به شخص حقیقی یا حقوقی یا مقامات رسمی تصریحاً یا تلویحاً نسبت دهد، ... علاوه بر اعاده حیثیت در صورت امکان، باید به حبس از دو ماه تا دو سال و یا شلاق تا (۷۴) ضربه محکوم شود.

۲- ... رأی دادگاه باید مستدل، موجه و مستند به مواد قانون و اصولی باشد که براساس آن صادر شده است. تخلف از صدور رأی در مهلت مقرر موجب محکومیت انتظامی تا درجه چهار است.

کارگری که در پی تلاش به خودسوزی در محل کار، متهم به اخلال در نظم و آسایش عمومی و تهدید به ضرر نفسی، شرفی و مالی شده بود، قرار منع تعقیب صادر کرده است. ایشان با صدور رأیی مستدل و متقن^۱، عمل کارگر را مشمول ماده ۶۱۸ ق.م.ا. ۱۳۷۵ ندانسته است. به عبارتی ایشان، برقراری نظم حقوقی و آسایش عمومی را در گرو صدور رأیی که تنها به رفتار صورت گرفته از سوی کارگر و تطبیق آن با حکمی از احکام قانون و بدون در نظر گرفتن شرایط متهم، معطوف گردد، ندانسته؛ بلکه با استفاده از ظرفیت قانون در انجام تفسیر عدالت‌گرایانه در چارچوب ضوابط حقوقی (ماده ۱۵۵ ق.م.ا. ۱۳۹۲)، حکم به منع تعقیب کارگر داده است.

رأی اخیر به این دلیل ذکر شد که مقام رسیدگی‌کننده با تفسیری درست از مفهوم «عمومی» در ماده ۶۱۸ کتاب تعزیرات که دلالت بر توده مردم در یک جامعه دارد، عمل کارگر را محل نظم و آسایش عمومی ندانسته و لذا صدق حکم ماده مزبور بر رفتار رخ داده را، رد نموده است.

نمونه رأی صادره‌ی دیگری که می‌توان ذیل این قسمت به آن اشاره کرد، رأی وحدت رویه شماره ۸۳۰ دیوان عالی کشور می‌باشد. به موجب رأی اخیر، مأمورانی که با علم به ارتکاب قاچاق، از تعقیب مرتکبان خودداری می‌کنند، مطابق تبصره یک ماده ۳۵ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ با اصلاحات و الحاقات بعدی، در حکم مختلس محسوب می‌شوند و چنانچه برای خودداری از انجام وظیفه، وجه یا مالی نیز اخذ کنند، موضوع مشمول مقررات «تعدد اعتباری» است و باید وفق ماده ۱۳۱ قانون مجازات اسلامی، مجازات اشد تعیین شود.

در نگاه اول و نقادانه به رأی مذکور شاید گفته شود که رفتار ارتكابی چنین مأموری واحد نیست تا مشمول تعدد اعتباری باشد، بلکه عمل انجام شده ترکیبی از فعل «اخذ رشوه» و ترک فعل «خودداری از تعقیب» است. اما به نظر می‌رسد، هیأت عمومی دیوان عالی کشور، با عنایت به (۱) سخت‌گیری مقنن در عنوان مجرمانه‌ای که برای تبصره یک ماده ۳۵ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز پیش‌بینی کرده (در حکم اختلاس)، (۲) عدم توجه به اینکه موضوع جرم در خودداری از تعقیب، بعضاً ارزش مادی زیادی نداشته و (۳) به طور کلی ندیدن مناسبات اجتماعی، خود (دیوان) جهت‌گیری «تفسیر به عدالت» را مدنظر قرار داده و در واقع حکم شدید قانونگذار را در تبصره‌ی مذکور که حتی با آوردن عبارتی تحت‌عنوان «خواه برای خودداری وجهی اخذ کرده باشد، خواه نه» می‌توانست مشمول عنوان خاص دیگری قرار دهد، تلطیف کرده است. علاوه بر این، دیوان عالی کشور در انجام چنین تفسیری که می‌توان آن را عادلانه قلمداد نمود، از ابزار تفسیری حقوق کیفری و ظرفیت عادلانه قانون مجازات اسلامی، استفاده کرده و به طور سلیقه‌ای و خارج از چارچوب منطق حقوق کیفری، رفتار ننموده است. چنانکه در قسمتی از نظر معاون دادستان کل کشور، این‌گونه آمده است: «... از طرفی مطابق مواد ۱۲، ۱۳ و ۱۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ اصل بر براءت است و حکم به مجازات باید به موجب قانون و با رعایت شرایط و کیفیات مقرر در قانون باشد و در صورت هرگونه تردید و شبهه در وقوع جرم یا شرایط و کیفیات آن، اصل بر عدم تحقق آن و تفسیر به نفع متهم می‌باشد؛ بنابراین در تعیین جرم و مجازات آن باید این مقررات قانونی رعایت شود».

با عنایت به مطالب مذکور و بیان نمونه‌های قانونی و قضایی، باید اذعان داشت که به موجب منطق حقوق کیفری، تفسیر به عدالت در حقوق جزا باید در کنار سایر اصول تفسیری به کار گرفته شود و مستقل دانستن تفسیر به عدالت، به عنوان ابزار تفسیری جداگانه و استفاده از آن توسط قاضی جهت اصدار حکم، برای حقوق کیفری و رسیدن به اهداف ارزشمندی که در این رشته دنبال می‌شود، بسیار خطرآفرین خواهد بود و ضروری است تا ارباب تفسیر به این مهم توجه نمایند. از این‌رو چنانچه برای تفسیری عادلانه از قانون، به نظریه‌ی ساختارشکنی حقوق تمسک گردد، این اقدام در حقوق کیفری باید با احتیاط مضاعفی نسبت به حقوق مدنی و با استفاده از اصول تفسیری در حقوق جزا صورت پذیرد.

۱- برای آگاهی بیشتر از متن رأی، رجوع شود به: <https://www.ekhtebare.ir/?p=78056>

۲- جهل به حکم، مانع از مجازات مرتکب نیست مگر اینکه تحصیل علم عادتاً برای وی ممکن نباشد یا جهل به حکم شرعاً عذر محسوب شود.

نتیجه‌گیری

تفسیر قانون امری اجتناب ناپذیر است اما معیارهای تفسیر در قلمرو حقوق مدنی و کیفری یکسان نیست. در قلمرو حقوق مدنی امکان تفسیر به عدالت با توجه به روح قانون و منابع و فتاوی معتبر همواره وجود دارد ولی در حقوق کیفری تفسیر عادلانه از قانون تنها در پرتو سیستم عادلانه ممکن است و نمی‌توان تمامی بار تفسیر عادلانه را از شخص قاضی انتظار داشت. به عبارت دیگر این گزاره که «عدالت، فدای اراده پیروان قطعی روش لفظی تفسیر نمی‌شود» تا حدی در حقوق مدنی درست است، اما نمی‌توان آن را با وسعتی که در تفسیر قوانین مدنی وجود دارد، در تفسیر قوانین جزایی نیز پذیرفت؛ به خصوص زمانی که صحبت از عقاب و کیفری شود که در قانون راجع به آن صراحتی نیست و اعمال مجازات از تفسیر استنباط شود. از همین رو به کارگیری نظریه‌ی «ساختار شکنی در حقوق» که از سوی ژاک دریدا به منظور تحقق عدالت و نیل به آن طرح شده است، در حقوق کیفری باید با توسل به اصول و قواعد تفسیری شناخته شده و در چارچوب منطق حقوق کیفری صورت گیرد و چنانچه تفسیرگر غیر از این عمل کند، خود موجب بی‌عدالتی در تفسیر خواهد شد. از جمله این اصول و قواعد که در مهم‌ترین سند بین‌المللی کیفری عصر حاضر یعنی اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری آمده «تفسیر مضیق»، «تفسیر به نفع متهم» و «منع توسل به قیاس» است. به عبارت دیگر تفسیر موسع، تفسیر به ضرر متهم و توسل به قیاس حتی نسبت به مرتکبین شدیدترین جرائمی که موجب نگرانی و اضطراب جامعه بین‌المللی شده و نظم عمومی بین‌المللی را نیز بر هم زده، ممنوع است. بدین‌سان قاضی نمی‌تواند رفتاری را که در دخول آن در مصادیق متیقن و مضیق جرمی (اعم از عادی یا بین‌المللی)، تردید جدی است با تفسیری موسع جرم بداند؛ یا اگر در بهره‌مندی مجرمی از نهاد تعدیل‌کننده‌ای ابهام است، این ابهام را به ضرر متهم تفسیر کرده و او را محروم از آن بداند، هرچند در هر دو مورد قاضی رسیدگی‌کننده آن تفسیر موسع یا به ضرر متهم را تفسیر به عدالت بداند. به عبارتی، در تفسیر قوانین جزایی و به‌ویژه در مواردی که سخن از تحمیل مجازات به میان می‌رود، تکیه بر مفاهیمی همچون روح قانون، اراده قانون‌گذار و تفسیر به عدالت به اتکای اعتماد به قاضی یا سجایای اخلاقی و علمی وی منطقی نیست و تفسیر به عدالت باید در چارچوب نظام و سیستم عادلانه‌ای که حاوی اصول و قواعد تفسیر قوانین کیفری است، صورت گیرد و گر نه هیچ بندی جلوی سیل خروشان نظریات تفسیری متعدد و سلیقه‌ای که باعث خدشه به حقوق و آزادی‌های فردی آحاد شهروندان می‌شود را نخواهد گرفت. از جمله آثار چنین رویکردی آن است که به‌عنوان نمونه، به‌کارگیری اصل تفسیر مضیق (به عنوان یکی از اجزای منطق حقوق کیفری) هنگام تفسیر قوانین کیفری، برای تمامی اشخاصی که در جای گرفتن آنان ذیل قانون یا مقررهای که منجر به مجازات می‌شود، تردید هست، نتیجه واحدی دارد و آن عدم کیفر این اشخاص است. به هر جهت در رویکرد سیستم عادلانه، هیچ مجرمی با وجود ابهام و تردید مجازات نمی‌شود؛ زیرا تفسیر به عدالت در چارچوب منطق حقوق کیفری و با معیارهای عینی صورت می‌پذیرد و این امر به عدالت نزدیک‌تر است. منطق حقوق کیفری بر این مهم تأکید می‌کند که اگر تفسیر به عدالت بخواهد در حقوق جزا، عرصه‌ای برای نمایان شدن داشته باشد، باید در عرض و همراه دیگر اصول تفسیری مورد تمسک و استفاده قرار گیرد و راهی برای مستقل عمل کردن، ندارد.

در پایان پیشنهاد می‌گردد که بسان اساسنامه دیوان بین‌المللی کیفری (ماده ۲۲) و قوانین جزایی برخی کشورها نظیر فرانسه (ماده ۴-۱۱۱)، در قانون مجازات اسلامی نیز برخی قواعد مهم تفسیری خاص حقوق کیفری وضع شده تا بعضی از مراجع قضایی تصور نکنند که جای صحبت از این قواعد فقط کلاس‌های درس دانشگاه و دانشکده‌ها است. بدیهی است این اقدام باعث می‌شود تا تفاسیر دادگاه‌ها روش‌مند شده و اعمال سلاقی شخصی کمتر گردد. در این صورت تفاوت دیدگاه‌ها نیز کمتر شده و آرای صادره کمتر در معرض نقض در مراجع تجدید نظر قرار می‌گیرند.

منابع

- آلتمن، اندرو (۱۳۸۵)، **درآمدی بر فلسفه حقوق** (ترجمه‌ی بهروز جندقی) قم: مرکز انتشارات مؤسسه‌ی آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- احمد محمد شریف (۱۹۷۹م)، **نظریه‌ی تفسیر النصوص المدنیة**، چاپ اول، بغداد: جامعه‌ی البغداد.
- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۴)، **حقوق جزای عمومی**، چاپ چهل و چهارم، تهران: میزان.
- اکبری، زهرا. اردبیلی، محمد علی؛ آشوری، محمد و مهرا، نسرين (۱۴۰۱)، «شاخص‌های کنش قضایی در نظام عدالت کیفری ایران با تکیه بر آموزه‌های فقهی»، **فقه جزای تطبیقی**، ۲(۲)، صص. ۵۳-۶۱، doi: 10.22034/JCCJ.2022.350959.1052
- الشریف، محمد مهدی (۱۳۹۹)، **منطق حقوق**، چاپ پنجم، تهران: سهامی انتشار.
- امامی، سیدحسین (۱۳۶۶)، **حقوق مدنی**، چاپ چهارم، تهران: انتشارات کتابفروشی اسلامیة.
- امیدی، جلیل (۱۳۹۸)، **تفسیر قوانین جزایی**، چاپ اول، تهران: میزان.
- باهری، محمد (۱۳۸۱)، **حقوق جزای عمومی**، چاپ اول، تهران: رهام.
- پوربافرانی، حسن (۱۴۰۲)، **حقوق جزای اختصاصی (جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی)**، چاپ پنجم، تهران: جنگل.
- جعفری، مجتبی (۱۳۹۲)، **جامعه‌شناسی حقوق کیفری؛ رویکرد انتقادی به حقوق کیفری**، چاپ اول، تهران: میزان.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۸)، **مقدمه عمومی علم حقوق**، چاپ سیزدهم، تهران: گنج دانش.
- جمادی، زهرا؛ مال میر، محمود و شادمان فر، محمدرضا (۱۳۹۸)، «تاملی بر نهاد معافیت از کیفر با توجه به اهداف مجازات‌ها و ملاحظات اخلاقی»، **فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی** (انجمن معارف اسلامی ایران)، ۳۸ (۱۰)، صص. ۸۵-۱۰۲.
- حلی، حسن بن یوسف (علامه حلی) (۱۳۷۶)، **مختلف الشیعه**، چاپ اول، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- خدابخشی، عبدا. (۱۳۹۸)، **تمایز بنیادین حقوق مدنی و حقوق کیفری**، چاپ سوم، تهران: شهر دانش.
- داماتو، آنتونی؛ کاهه، علیرضا، لاهوتی، حمید (۱۳۸۲)، «پیرامون پیوند قانون و عدالت»، **نشریه ژرفا**، شماره ۳۰، صص. ۳۳۵-۳۵۱.
- رحیمی نژاد، اسماعیل، (۱۳۸۷)، **کرامت انسانی در حقوق کیفری**، نشر میزان، تهران.
- ساریخانی، عادل. نیک پرور، مسعود (۱۳۹۷)، «مذاق شریعت و کارکردهای آن با تأکید بر فقه جزایی امامیه»، **مجله پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی**، ۱۴ (۵۳)، ۱۰۹-۱۲۸. doi: 10.22034/IJRJ.2018.544665
- شاکر اشتیجه، محمدحسین (۱۴۰۱)، «بسط و قبض موضوع احکام کیفری برخلاف نفع متهم در پرتو روح قانون»، **فقه و اصول**، ۵۴ (۴)، ۷۳-۹۵. doi: 10.22067/JFIQH.2021.68247.1034
- شهبایی، مهدی (۱۳۹۷)، **فلسفه حقوق** - مبانی نظری تحول نظام حقوقی، از حقوق سنتی تا حقوق مدرن-، چاپ دوم، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شهیدی، مهدی (۱۳۸۲)، **حقوق مدنی؛ آثار قراردادهای و تعهدات**، تهران: مجد.
- صادقی، محمدهادی (۱۳۷۳)، **سیاست جنایی اسلام** (رساله دکتری)، تهران: دانشکده حقوق دانشگاه تربیت مدرس.
- صانعی، پرویز (۱۳۷۱)، **حقوق جزای عمومی**، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: گنج دانش.
- صدر، سید محمدباقر، (۱۴۰۴)، **دروس فی علم الاصول**، مؤسسه النشر الاسلامی، قم.
- علیشاهی قلعه جوقی، ابوالفضل. ناصری مقدم، حسین (۱۳۹۰)، «چپستی و کارکردهای «مذاق شریعت»»، **فقه و اصول**، ۴۳ (۱)، صص. ۱۵۷ - ۱۹۳. doi: 10.22067/FIQH.V0I2.11106
- قمی، میرزا ابوالقاسم (۱۴۱۳ق)، **جامع الشتات**، تهران: مؤسسه کیهان.
- قیاسی، جلال الدین (۱۳۹۸)، **روش تفسیر قوانین کیفری**، چاپ دوم. قم: بوستان کتاب.

- قیاسی، جلال الدین؛ ساریخانی، عادل؛ خسروشاهی، قدرت ا. (۱۳۸۸)، **مطالعه تطبیقی حقوق جزای عمومی (اسلام و حقوق موضوعه)**، چاپ اول، جلد ۲، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- قیاسی، جلال الدین (۱۳۸۵)، **مبانی سیاست جنایی حکومت اسلامی**، چاپ اول، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷)، **فلسفه حقوق**، مجلد سوم، چاپ اول، تهران: سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۵)، **فلسفه حقوق**، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۹)، **شیوه تجربی تحقیق در حقوق**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۱)، **مقدمه «نقد رویه قضائی»**، تهران: انتشارات جنگل.
- کاتوزیان، دکتر ناصر (۱۳۸۵)، «سهم عدالت در تفسیر قانون»، **مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی**، دوره ۷۲.
- کاتوزیان، دکتر ناصر (۱۳۸۲)، «سهم عدالت در قضاوت»، **مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی**، ۶۲.
- کیوانفر، شهرام (۱۳۹۹)، **مبانی فلسفی تفسیر قانون**، چاپ دوم، تهران: میزان.
- مسجدسرای، حمید؛ خالد نبی نیا؛ احمد باقری؛ سید محمد صدری (۱۳۹۷)، «اصل «صرفه‌جویی کیفری» مبنای تفسیر احکام و قوانین جزایی اسلام»، **مجله پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی**، دوره ۱۴، شماره ۵۱، خرداد ۱۳۹۷، صص. ۱۶۹-۱۹۰.
- doi: 10.22034/IJRJ.2018.540072
- محمدیان، علی (۱۳۹۹)، «اصل ۱۶۷ قانون اساسی و امکان‌سنجی صدور حکم براساس فتوای اخف»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، دوره یازدهم، شماره ۲، صص ۲۲۱-۲۴۱.
- doi: 10.22124/JOL.2020.15106.1817
- محمدیان، علی؛ باقری، احمد؛ علمی، محمدرضا (۱۳۹۱)، «واکاوی ادله و مستندات اصل «عدم عطف قوانین کیفری به ما سبق» در نظام حقوقی اسلام»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، ۵(۱)، صص. ۱۰۹-۱۲۸.
- ممتاز، جمشید؛ رنجبریان، امیرحسین (۱۳۸۶)، **حقوق بین‌الملل بشردوستانه (مخاصمات مسلحانه داخلی)**، چاپ دوم، تهران: میزان.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۹)، **جرایم علیه اموال و مالکیت**، چاپ پنجاه و هفتم، تهران: میزان.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۴۰۰)، **حقوق جزای عمومی ۱**، چاپ سوم، تهران: نشر دادگستر.
- نجفی، محمد حسن (۱۳۶۵)، **جواهرالکلام فی شرح شرائع الاسلام**، تحقیق عباس قوچانی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- هابز، توماس (۱۳۸۰)، **لویاتان** (ویرایش و مقدمه از سی. بی. مکفرسون؛ ترجمه: حسین بشیریه)، چاپ اول، تهران: نشر نی.
- هژبرالساداتی، هانیبه؛ حبیب‌زاده، محمدجعفر (۱۳۹۳)، «عدالت اجتماعی و عدالت کیفری؛ جدایی یا پیوند» **آموزه‌های حقوق کیفری**، ۱۱(۸)، صص. ۲۵-۵۴.
- Balkin J. M (1994), “**Transcendental Deconstruction, Transcendent Justice**”, *Michigan Law Review*, 94 (1).
- Benoit, Frydman et Guy Haarscher (2002), **Philosophie du droit**; 2 Edition, Paris: Dalloz.
- Benoit, Frydman (1998), **Les transformation du droit modern**; Rapport realise a la demande de la Fondation Roi Baudouin dans le cadre de la reflexion prospective «Citoyen, Droit, Societe»; Centre de diffusion de la Fondation Roi Baudouin.
- Bouzat, Pierre et Pinatel, Jean (1970), **Traite de droit penal et Criminology**, Paris, Dalloz.
- Cassese, Antonio, **International Criminal Law**, Oxford University Press, Second Edition, p. 294-295.
- Cornell, Drucilla; Rosenfeld, Michel; Gray Carlson, David (1993), **Deconstruction and the Possibility of Justice**, 1st Ed, Pub: New York.
- Cryer, Robert, Et al (2010), **An introduction to International Criminal Law and Procedure**, Cambridge University Press, Second Edition.
- Decocq, Andre (1971), **Droit penal general**, Paris, A. Colin.
- Desportes, F. et Gunehec, F (1996), **le nouveau droit penal**, Tome I, Paris, Economic.

- Francois, Geny; **Methode d interpretation et sources en droit prive positif**; T. I, 2 edition, paris: L.G.D. J.
- Kittichisaree, Kriangsak (2005), **International Criminal Law**, Oxford University Press, New York.
- R. J. Walker (1985), **The English legal system**. 6th ed. London: Butterworth
- Rutherford, Andrew (2001), **Criminal Justice Choices: What Is Criminal Justice for?** London.
- Sanders, Andrew & Richard Young & Mandy Burton (2007), **Criminal Justice**, 4th Ed, Oxford University Press.
- Vo v. France, (2004), **European Court of Human Law - Cour européenne des droits de l'homme**.

روش استناد به این مقاله:

امینی، محمد. پورباقرانی، حسن؛ و الشریف، محمد مهدی و شهابی، مهدی (۱۴۰۲)، «ترسیم گستره‌ی «تفسیر به عدالت» در حقوق جزا در پرتو منطق حقوق کیفری»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۴، پیاپی ۲۸، صص. ۳۹-۵۱.

DOI:10.22124/jol.2024.24689.2388

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

